

Галина Лопушняк, д. е. н.

Анна Шандар

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана», Україна*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Galyna Lopushnyak, ScD in Economics

Anna Shandar

*SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»,
Ukraine*

STRATEGIC DIRECTIONS OF PROVIDING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE

The purpose of the article is to improve the priority directions of sustainable development of rural territories of Ukraine on the basis of an expert survey. It is worth noting, SWOT analysis and PESTLE analysis are methodical supplements to the expert survey.

The results of the research showed that little attention was paid to the environmental component of sustainable development. This article once again proves that acute socio-economic problems are in rural territories of Ukraine. It is important to consider this discrepancy in further state development strategies. Further research will be devoted to looking for efficient tools that enhance the role of the environmental component of sustainable development.

Keywords: quality of life of rural population, SWOT analysis and PESTLE analysis, expert survey, coefficient of concordance, rank correlation coefficient.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси входження України до європейської спільноти актуалізують перегляд політики розвитку країни в цілому і сільських територій зокрема. Відтак стає пріоритетним напрямом сталого розвитку країни. Зазначимо, в Україні «Концепція розвитку сільських територій»¹ була схвалена ще у 2015 році. Цей документ покликаний регулювати питання державної аграрної політики та сільських територій на період до 2025 року. Виходячи з динаміки трендів розвитку сільських територій, що склалися в Україні, набуває актуальності пошук таких інструментів стратегії, які б дозволили вивести сільські території на якісно новий рівень розвитку. Зазначимо, Концепція містить кілька стратегічних напрямів, що охоплюють якість життя населення, природоохоронну складову, економіку, менеджмент, освіту та комунікації. Всупереч широкому спектру стратегічних напрямів, очікувані результати документу торкаються більшою мірою соціально-економічних аспектів (показники демографії, зайнятість, оплата праці, доходи) і ледь дотичні до екологічних (органічне виробництво). Відповідно актуалізується проблема екологічної складової в контексті сталого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимість проблеми сталого розвитку сільських територій підтверджує масштабність досліджень, в яких різносторонньо та глибоко висвітлено дану тему. Відтак, дана проблема є об'єктом дослідження багатьох учених України, її розкрито у наукових

¹ Розпорядження про схвалення Концепції розвитку сільських територій, 2015 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>> (2020, січень, 19).

публікаціях Загорського В. С., Борщука Є. М.¹, Герцег В. А., Газуди Л. М.², Лупенка Ю. О.³, Павлова О. І.⁴, Рябоконя В. П., Рарок Л. А.⁵, Стегней М. І.⁶, Талавирі М. П.⁷ та інших.

Постановка задачі. Метою статті є удосконалення пріоритетних напрямів сталого розвитку сільських територій України на основі експертного опитування. Досягнення зазначеної мети зумовлює вирішення наступних завдань: 1) визначити особливості сучасного стану сільських територій України та якості життя сільського населення; 2) визначити місце екологічної компоненти як стратегічного напрямку розвитку цих територій на основі експертного опитування з використанням методів стратегічного планування: синтезу SWOT-аналізу та PESTLE-аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. В основу дослідження було покладено методи стратегічного аналізу, які дають змогу комплексно та всесторонньо дослідити сільські території. Відтак, у даній роботі кожна із чотирьох складових SWOT-аналізу представлена через призму PESTLE-аналізу. Технологія проведення дослідження передбачає виконання наступних ключових кроків:

- 1) визначення сильних та слабких сторін (по 10), а також виокремлення можливостей та загроз (по 10) на основі наукових публікацій, присвячених темі дослідження;
- 2) добір експертів і проведення опитування шляхом анкетування;
- 3) аналіз результатів оцінок експертів та формулювання висновків.

Відзначимо, експертне опитування проводилось анонімно, щоб отримати максимально неупереджені відповіді експертів. У таблиці 1 представлено інформацію про експертів, які взяли участь в опитуванні.

Таблиця 1

Відомості про експертів опитування

Ознака		Кількість експертів, осіб	Частка, %
Стать	чоловіки	3	33
	жінки	6	67
усього		9	100
Сфера зайнятості	освіта і наука	7	78
	державна служба	1	11
	приватний сектор	1	11
усього		9	100
Науковий ступінь	немає	2	22
	кандидат наук	3	33
	доктор наук	4	45
усього		9	100
Стаж роботи	до 3 років	0	0
	3–10 років	0	0
	10–20 років	1	11
	понад 20 років	8	89
усього		9	100

Джерело: складено на основі анкет експертів

¹ Загорський, В. С., Борщук, Є. М. (2019). Теоретико-прикладні аспекти дослідження сталого розвитку сільських територій України. *Ефективність державного управління*, 2 (59), 1, 13-28.

² Герцег, В. А., Газуда, Л. М. (2018). Концептуальні основи розвитку сільських територій. *Економіка та суспільство*. 15, 513–518. <http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/79.pdf> (2020, січень, 21).

³ Лупенко, Ю. О. (2017). Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*, 6, 7-10.

⁴ Павлов, О. (2009). Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження. *Регіональна історія України*, 3, 113-132. <<http://history.org.ua/JournALL/regions/3/5.pdf>> (2020, січень, 21).

⁵ Рябоконя, В. П., Рарок, Л. А. (2016). Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка АПК*, 4, 56-65.

⁶ Стегней, М. І. (2013). Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*, 3 (141), 125-133. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_3_14> (2020, січень, 21).

⁷ Талавиря, М. П. (2016). Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Економіка*, 1 (47), 2, 146-150.

Відтак на основі аналізу наукових публікацій (вчених, які зазначені в розділі «Аналіз останніх досліджень і публікацій»), а також власної позиції виокремлено особливості сільських територій, які й було запропоновано оцінити експертам. У таблиці 2 представлено результати ранжування обраними експертами.

Таблиця 2

Узагальнені результати опитування експертів

Фактор		Експерт									Разом
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Сильні сторони											
L	– законодавчо затверджена пріоритетність соціального розвитку села; пільгове оподаткування та кредитування для суб'єктів сільськогосподарської діяльності;	3	9	4	8	10	10	2	10	8	64
S	– сільське населення – «джерело» національної ідентичності українців;	2	10	7	10	3	6	10	4	9	61
P	– децентралізація;	10	1	9	4	9	7	1	9	7	57
E	– залучення інвестицій (гранти);	9	8	8	1	8	5	3	7	5	54
E	– зростання обсягів нетривіальної продукції сільськогосподарського виробництва та зайнятості;	8	7	10	3	7	8	6	1	1	51
S	– тісна комунікація населення;	6	4	6	7	2	1	7	5	10	48
E	– лідируючі позиції з виробництва сільськогосподарської продукції у світі;	1	3	5	5	6	9	5	3	6	43
E	– сприятливі природно-кліматичні умови; природоохоронні території;	4	6	2	9	5	2	4	8	2	42
T	– застосування альтернативних видів енергії;	5	5	3	2	4	3	8	6	4	40
T	– використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє застосовувати кращі практики (вебінари, онлайн-навчання т. д.);	7	2	1	6	1	4	9	2	3	35
Слабкі сторони											
S	– слабо розвинена інфраструктура (дороги, мобільний зв'язок, інтернет);	9	8	10	9	9	10	5	9	10	79
E	– виробництво переважно сировинно-орієнтоване; низька рентабельність сільськогосподарської продукції і невідповідність стандартам якості;	8	9	6	3	10	9	2	10	4	61
E	– демографічна структура;	10	7	7	1	4	7	6	8	5	55
E	– низька інвестиційна привабливість; наявність депресивних територій;	7	6	1	6	8	6	8	7	6	55
S	– низька якість життя населення (у т. ч. соціальна інфраструктура);	4	5	9	7	2	5	7	5	9	53
T	– мала частка суб'єктів господарювання, що використовують технологічно-інноваційні продукти;	2	4	8	8	7	4	9	2	8	52
E	– деградація ґрунтів через екстенсивне використання та необґрунтоване застосування хімічних засобів;	6	2	3	10	5	2	3	4	7	42

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
P	– поглиблення дисбалансу розвитку економіки, освіти, культури, медицини; «негативний» імідж сільських територій;	3	10	4	2	3	8	1	6	3	40
L	– висока частка тіньової економіки; високий рівень корупції;	1	3	5	5	6	3	4	3	2	32
E	– землі під сміттєзвалищами;	5	1	2	4	1	1	10	1	1	26
Можливості											
T	– застосування прогресивних технологій та нових технічних засобів у всіх сферах життєдіяльності;	4	5	10	10	5	8	6	10	4	62
P	– програми туристично-рекреаційного розвитку та підтримки сільських територій;	9	10	6	5	2	9	2	8	8	59
S	– соціальне інвестування;	10	6	9	4	7	2	8	6	7	59
E	– поширення аграрно-промислових формувань;	1	3	8	9	9	7	3	7	6	53
S	– поширення соціального підприємництва;	6	7	5	3	6	6	5	5	10	53
E	– розвиток неаграрної зайнятості, відновлення стародавніх ремесл;	8	9	4	1	8	10	4	3	3	50
L	– розроблення нормативно-правової бази щодо сприяння розвитку малого та середнього бізнесу у сільській місцевості;	2	8	3	8	10	4	1	4	9	49
E	– застосування енергоощадних технологій; розвиток біоенергетики;	5	2	2	7	4	5	7	9	5	46
E	– збільшення зелених насаджень, підвищення якості стану навколишнього середовища;	7	1	7	6	1	1	10	1	1	35
P	– поширення дорадництва;	3	4	1	2	3	3	9	2	2	29
Загрози											
P	– непослідовність та нестабільність державної політики;	10	10	4	10	10	10	1	10	10	75
L	– зняття мораторію на продаж землі;	1	9	10	4	8	9	8	6	9	64
S	– зниження рівня життя сільського населення;	7	6	6	6	2	6	6	9	5	53
E	– зростання валютного курсу; залежність від імпортованих ресурсів;	3	3	2	8	7	8	10	2	8	51
E	– інфляція; зниження купівельної спроможності;	5	5	7	7	5	7	5	8	2	51
P	– загострення військового конфлікту;	2	8	3	9	9	3	3	3	7	47
T	– зменшення застосування новітніх технологій в сільському господарстві малим та середнім бізнесом;	4	2	8	3	6	4	2	7	6	42
E	– погіршення стану навколишнього середовища; вирубка лісів;	9	1	9	2	1	2	9	5	4	42
S	– урбанізація;	6	7	5	5	3	1	7	4	3	41
E	– зростання неформальної зайнятості;	8	4	1	1	4	5	4	1	1	29

Джерело: сформовано і розраховано на основі анкет експертів

Зауважимо, важливим етапом дослідження є перевірка значимості. Для цього варто підтвердити підпорядкування оцінок експертів нормальному закону розподілу, для чого й використовуємо правило «3 сигм»¹:

$$P(|X - a| < 3\sigma_x) = 0,9973 \quad (1.1)$$

де X – випадкова величина, a – математичне сподівання, σ_x – середнє квадратичне відхилення.

Низка проміжних обчислень підтвердила відповідність експертних оцінок нормальному закону розподілу, що в свою чергу доводить достовірність експертних оцінок і дає підставу для подальшого дослідження результатів опитування.

Зазначимо, для оцінки рівня узгодженості думок експертів було використано коефіцієнт конкордації, який обчислюють за формулою²:

$$W = \frac{12S}{mn^2(m^3 - 1)} \quad (1.2)$$

де n – кількість експертів, m – кількість об'єктів дослідження; S – сума квадратів відхилень всіх оцінок рангів кожного об'єкта експертизи від середнього значення, знаходження якого передбачає виконання наступні дії:

- 1) обчислити S' – сумарний ранг об'єкта;
- 2) розрахувати середню суму рангів;
- 3)

$$\Delta = \frac{1}{2}n(m + 1) = \frac{1}{2} * 9(10 + 1) = 49,5 \quad (1.3)$$

- 4) обчислити d_i – відхилення суми рангів для i -го об'єкта від середньої суми рангів;
- 5) знайти суму квадратів відхилень, скориставшись формулою:

$$S = \sum_{i=1}^m d_i^2 \quad (1.4)$$

Для зручності представлення розраховані коефіцієнти конкордації відображено в таблиці 3.

Таблиця 3

Значення коефіцієнта конкордації

Квадрат SWOT-матриці	Значення
Сильні сторони	0,123
Слабкі сторони	0,312
Можливості	0,150
Загрози	0,223

Джерело: розраховано на основі оцінок експертів

Як бачимо, розраховані коефіцієнти конкордації для кожного квадрату SWOT-таблиці засвідчують наявність суттєвої розбіжності між думками експертів, однак даний коефіцієнт жодним чином не відображає суть цих відмінностей. Звідси, виникає об'єктивна необхідність застосування

¹ Кузнецов, В. М., Бусарова, Т. М., Звонарьова, О. В., Агошкова, Т. А. (2013). *Теорія ймовірностей: методичні вказівки до виконання модульної роботи*. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна, 7: 2.
<<http://diit.edu.ua/upload/files/shares/OBZ/1341.pdf>> (2020, січень, 12).

² Новосад, В. П., Селіверстов, Р. Г. (2008). *Методологія експертного оцінювання: конспект лекцій*. Київ: НАДУ.

коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена для кожної пари експертів, котрі дають можливість згрупувати думки експертів. Для їх розрахунку користуємося формулою¹:

$$\rho_{ij} = 1 - \frac{6 \sum_{k=1}^m D_{ij}^k}{m^2 - m} \quad (1.5)$$

ρ_{ij} – коефіцієнт рангової кореляції між i -им та j -им експертом, D_{ij}^k – різниця між рангами, наданими k -му об'єкту i -им та j -им експертом, m – кількість об'єктів дослідження.

Важливим етапом дослідження є перевірка значущості кореляційного зв'язку. Це означає, що необхідно з'ясувати чи потрапляє коефіцієнт рангової кореляції у критичну область. Для цього, використовуючи таблицю розподілу Стюдента, знаходимо критичні точки двосторонньої критичної області $t_{kp}(\alpha, k)$, де α – рівень значущості, $k = m - 2$ – число ступенів свободи², звідси, $t_{kp}(0,1; 8) = 1,86$. Врешті, спостережуване значення критерію розраховують за формулою³:

$$T_{kp} = t_{kp}(\alpha, k) \sqrt{\frac{1 - \rho^2}{m - 2}} \quad (1.6)$$

Далі на основі порівняння коефіцієнта рангової кореляції ρ_{ij} із спостережуваним значенням критерію T_{kp} робимо висновок щодо наявності узгодженості думок між парами експертів: якщо $|\rho_{ij}| > T_{kp}$, то кореляційний зв'язок значущий, і навпаки. Оскільки експерти виставляли ранги саме по квадратах, то коефіцієнти рангової кореляції були розраховані окремо по кожному квадрату SWOT-матриці, а результати представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

**Узагальнення пар експертів у 4 квадратах SWOT-матриці,
між оцінками яких кореляційний зв'язок є значущий**

Сильні сторони – 5 пар	Слабкі сторони – 8 пар
1,4 5,6 5,7 5,8 7,8	1,8 2,6 2,7 2,8 3,9 4,9 5,8 6,8
Можливості – 7 пар	Загрози – 7 пар
2,6 2,7 2,9 4,8 5,7 6,7 7,9	2,4 2,5 4,5 4,9 5,6 5,9 6,9

Джерело: розраховано і складено на основі оцінок експертів

Як бачимо, кожен з експертів хоча б в одному із квадратів має одностороннє. Зауважимо, найменше пар у всіх квадратах разом взятих утворено із експертами №3 і №1, відповідно 1 і 2 пари. Натомість найбільше, а саме 9 пар – із експертом №5. Варто відмітити, деякі експерти мали узгодження думок у двох квадратах. Наприклад, оцінки експертів №5 і №6 були узгоджені з точки зору «Сильних сторін» і «Загроз». Загалом таких пар нараховано 6, відмітимо їх: 2,6; 2,7; 4,9; 5,6; 5,7; 5,8.

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

Отже, результати SWOT-аналізу дали змогу виокремити чіткий перелік аспектів розвитку сільських територій. Зазначимо, комплексний та усесторонній аналіз сильних і слабких сторін сільських територій, а також факторів, які становлять загрози і представляють собою можливості для розвитку, дає можливість охарактеризувати його сучасний стан. Як бачимо, у всіх квадратах таблиці 2 до числа пріоритетних (сумарний бал яких становить 50 і більше) факторів потрапили економічні та соціальні. Це означає, експерти вважають, що вище зазначені складові є як рушієм, так і стримувачем сталого розвитку та якості життя сільського населення України.

Більш детальний аналіз квадратів SWOT-матриці показав наступне. Сильною стороною, яку, до речі, максимальною оцінкою відмітило 3 експерти, є законодавчо затверджена пріоритетність соціального розвитку села, а також пільгове оподаткування та кредитування. Вважаємо, підсилюючим фактором до попереднього у даному квадраті варто відмітити політичний – децентралізацію. Також експерти виділили сільське населення як «джерело» національної ідентичності українців, що в свою чергу підтверджує важливість культури, традицій, цінностей. Заключною в даному квадраті стала економічна складова: соціальні інвестиції, а також зростання обсягів нетривіальної продукції сільськогосподарського виробництва та зайнятості.

З-поміж слабких сторін майже одногласно експертами було виокремлено слабо розвинену інфраструктуру. Даний фактор набрав найбільшу кількість балів (79) не лише в даному квадраті, але й в порівнянні з іншими, що вкотре підтверджує надзвичайно слабе місце сільських територій України. Зазначимо, до квадрату «Слабкі сторони» потрапили ще й такі соціальні фактори, як демографічна структура та низька якість життя (в т. ч. соціальна інфраструктура). Безперечно, сучасна демографічна структура сільських територій викликає занепокоєння, проте висловлюємо надію, що прогресивні надбання постіндустріального суспільства зможуть протистояти цим викликам. Ми поділяємо думку, що соціально-економічні тренди не є вічними і найближчим часом процес урбанізації сповільниться, натомість люди почнуть переселятися до сільської місцевості, стане більш популярним дауншифтинг. Такий перебіг подій стає можливим завдяки впровадженню новітніх прогресивних технологій (доставка, доповнена реальність тощо). Тобто, новий етап розвитку людської цивілізації вкотре доводить свою унікальність: небачені до цього процеси та явища.

До квадрату «Слабкі сторони» також віднесено й економічні фактори – переважно сировинно-орієнтоване і низькорентабельне сільськогосподарського виробництво, низька інвестиційна привабливість в додаток до депресивних територій.

Зважаючи на наявність сильних та слабких сторін важливо згадати про можливості, які мають сільські території. Цілковито погоджуємось з експертами, які вважають, що прогресивні технології сприяють розвитку суспільства. Решта факторів, які було виокремлено, показують вектор і резерв для забезпечення сталого розвитку та підвищення якості життя не лише сільського населення. Вважаємо, надзвичайно великий потенціал закладено у соціальному підприємстві. Це фактор, який дає змогу зреалізувати всі виокремлені експертами «Можливості», а саме збільшення туристично-рекреаційних програм, зростання соціального інвестування, поширення аграрно-промислових формувань.

Цікаво, що 7 із 9 експертів оцінили непослідовність та нестабільність державної політики як найбільшу загрозу. Зняття мораторію на продаж землі також викликає занепокоєння. З-поміж соціальних факторів виокремлено зниження рівня життя, а економічних – коливання валютного курсу, імпортоно-ресурсна залежність, а також інфляція, зниження купівельної спроможності населення.

Резюмуючи результати: неочікуваним, на нашу думку, виявився той факт, що екологічна складова не потрапила в лідери в жоден з квадратів SWOT-матриці, натомість опосередковано згадувалась в інших факторах, як-от туристично-рекреаційний розвиток, соціальне підприємство. Не зважаючи на те, що обраними експертами, дана проблема не була виокремлена як пріоритетна на момент опитування, вкотре наголошуємо, вона потребує особливої уваги, її наслідки можуть мати негативний вплив у довгостроковому періоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження показує, подібно до Концепції, екологічній складовій відведено значно менше уваги у структурі складових сталого розвитку. Припускаємо, на сучасному етапі розвитку соціально-економічні проблеми сільської місцевості України настільки гострі¹, що забирають на себе всю увагу, применшуючи при цьому

¹ Лопушняк, Г. С., Шандар, А. М. (2017). Проблема бідності сільського населення України як складне соціально-економічне явище. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*, 2 (14), 151-160.

значення екологічних. Зважаючи на викладене, вважаємо, стратегічні державні програми у плановому періоді, у тому числі й Концепція, мають більше уваги приділяти навколишньому середовищі, особливо дана проблема актуалізується в контексті глобальних змін клімату, на які не можна не зважати.

Подальші дослідження будуть стосуватись пошуку дієвих інструментів, які б посилили екологічну складову і забезпечили сталий розвиток сільських територій України та якість життя населення.

References:

1. *Rozporyadzhennya pro skhvalennya Konceptiyi rozvytku silskykh terytorij, 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Decree on approval of rural territories development Concept, 2015]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>> (2020, January, 19). [in Ukrainian].
2. Zahorskyi, V. S., Borshchuk, Ye. M. (2019). Teoretyko-prykladni aspekty doslidzhennya stalogo rozvytku silskykh terytorij Ukrainy [Theoretical-applied aspects of research of sustainable development of rural areas]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnya* [Efficiency of Public Administration], 2 (59), 1, 13-28. [in Ukrainian].
3. Hertseh, V. A., Gazuda, L. M. (2018). Konceptualni osnovy rozvtku silskykh terytorij [Conceptual bases to the development of rural territories]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society], 15, 513-518. <http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/79.pdf> (2020, January, 21). [in Ukrainian].
4. Lupenko, Y. O. (2017). Stan ta perspektyvy stalogo rozvytku silskykh terytorij [Status and prospects of sustainable development of rural territories]. *Ekonomika APK* [Ekonomika APK], 6, 7-10. [in Ukrainian].
5. Pavlov, O. (2009). Silski terytorii: teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennya [Rural territories: theoretical and methodological principles of the research]. *Regionalna istoriya Ukrainy* [Regional History of Ukraine], 3, 113-132. <<http://history.org.ua/JournALL/regions/3/5.pdf>> (2020, January, 21). [in Ukrainian].
6. Riabokon, V. P., Rarok, L. A. (2016). Rozvytok socialnoyi infrastruktury silskykh terytorij [Problems of development of social snfrastructure of rural territories]. *Ekonomika APK* [Ekonomika APK], 4, 56-65. [in Ukrainian].
7. Stehnei, M. I. (2013). Suchasni napryamy zabezpechennya stalogo rozvytku silskykh terytorij: yevropejskyj dosvid i ukrayinski realiyyi [Current trends in maintenance of sustainable development for rural territories: European experience and Ukrainian realia]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of Economics], 3 (141), 125-133. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_3_14> (2020, January, 21). [in Ukrainian].
8. Talavyria, M. P. (2016). Rozvytok silskykh terytorij na zasadakh stalosti [Rural territories development based on sustainability]. *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo universytetu: Seriya Ekonomika* [Scientific bulletin of Uzhhorod university. Series Economics], 1 (47), 2, 146-150. [in Ukrainian].
9. Kuznetsov, V. M., Busarova, T. M., Zvonareva, O. V., Agoshkova, T. A. (2013). *Teoriya jmovirnostej: metodychni vkazivky do vykonannya modulnoyi roboty* [Probability theory: guidelines for the implementation of modular work], 7: 2. Dnipropetrovsk: Publishing House of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Acad. V. Lazaryan. <<http://diit.edu.ua/upload/files/shares/OBZ/1341.pdf>> (2020, January, 12). [in Ukrainian].
10. Novosad, V. P., Seliverstov, R. G. (2008). *Metodologiya ekspertnogo ocinyuvannya: konspekt lekcij* [Expert survey methodology: lecture notes]. Kyiv: NAPA. [in Ukrainian].
11. Lopushnyak, G. S., Shandar, A. M. (2017). Problema bidnosti silskoho naselennya Ukrainy yak skladne socialno-ekonomichne yavyshe [The poverty problem of rural population of Ukraine as complex social and economic phenomenon]. *Socialno-trudovi vidnosyny: teoriya i praktyka* [Social and labour relations: theory and practice], 2 (14), 151-160. [in Ukrainian].